

TURINYS

Pratarmė lietuvių skaitytojui / 8

1. Paslaptis / 11
2. Isokiurio vaikas / 12
3. Vorkuta / 34
4. Draugai / 76
5. Kova dėl valdžios / 84
6. Streikas / 103
7. Vaidinimas / 148
8. Laiškas / 177
9. Sutriuškinimas / 179
10. Statistika / 198
11. „Organizuotas kontrrevoliucinis antisovietinis sabotžas“ / 206
12. Priukios mįslė / 236
13. Kengiro respublika / 244
14. 1962-ieji, Novočerkaskas / 256
15. Pabaigos žodis / 259

Vorkutos žinios / 270

Priedas: Vorkutos Rečlagas / 281

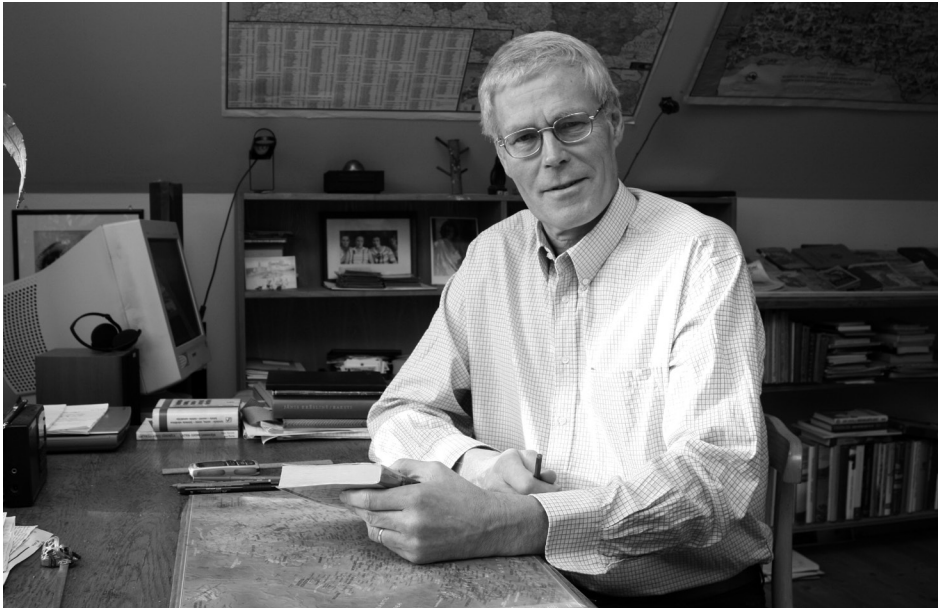
Žodynas / 282

Nuorodos / 283

Šaltiniai / 316

Iliustracijos / 325

Asmenvardžių rodyklė / 326

Pratarmė lietuvių skaitytojui

Lietuviškojo knygos leidimo apie Vorkutą struktūra nesiskiria nuo suomiškojo, aš tik šiek tiek papildžiau ją naujais faktais, kurie, man atrodo, bus įdomūs lietuvių skaitytojui. Pirmajame skyriuje nusprendžiau papasakoti apie kalinį suomį – manau, skaitantįjį turėtų sudominti likimai suomių, kurie pateko tarp to paties mūno girnų, traiškiusių ir lietuvių.

Apie Sovietų Sąjungos lagerius išleista nemažai įdomių knygų įvairiomis kalbomis, taip pat apie Vorkutą. Suprantama, kad aš jomis pasinaudojau. Tačiau tose knygose pasitaikė klaidų ir neteisingų aiškinimų, nes tuomet, kai jos buvo rašomos, į rusų archyvus negalėjai patekti taip laisvai kaip šiandien. Kaip tik tam buvo reikalingi liudininkų prisiminimai ir interviu.

Po Antrojo pasaulinio karo lietuvių, kitų Baltijos kraštų ir ukrainiečių skaičius Vorkutoje bei kituose Gulago lageriuose buvo „perteklinis“. Istorijos ironija: šiandien toms pačioms tautoms didžiausią susirūpinimą kelia Putino Rusija, nes jos tapo smarkiausio spaudimo objektu.

Kitados tuos žmones sovietų valdžia laikė grėsmingiausiais priešais ir baudė sunkiomis bausmėmis. 1953-aisiais, per Vorkutos sukilimą, kaip tik kaliniai iš Baltijos šalių ir ukrainiečiai veikė itin aktyviai ir skaudžiai sumokėjo už pasipriešinimą.

Taigi šioje knygoje pasakojama ir apie suomių. Skaitytojas prisimena, kad 1939 m. Suomija nepakluso Sovietų Sąjungos reikalavimams bei grasinimams ir, priešingai nei Baltijos šalys, stojo į karą su rytiniu kaimynu (1939–1940 m., 1941–1944 m.). Suomija už tai skaudžiai sumokėjo, bet nebuvo okupuota ir išsaugojo nepriklausomybę.

Tad kodėl Sovietų Sąjungos lageriuose radosi tiek daug ingrų ir suomių – ne tik karo belaisvių? Todėl, kad sovietų valdžia būriais suimdavo Rusijos Karelijoje gyvenusius suomių, perbėgėlius iš Suomijos bei Amerikos suomių, atkeliavusius kurti sovietų valstybės. Stalinas suomių laikė nepatikimais ir 4-ajame dešimtmetyje, tuo pat metu, kaip ir kai kurias nedideles tautes, ėmėsi juos naikinti. Nepriėmė suomių į Raudonąją armiją, draudė gyventi pasienio zonoje. Vorkutoje ir kituose Gulago lageriuose suomių ir kaliniai iš Baltijos šalių galėjo palaikyti ryšius ir vieni kitiems padėti.

Tikiuosi, kad mano knyga padės suvokti, į kokią beviltišką padėtį buvo pakliuvę Vorkutos kaliniai, antra vertus, suprasti jų neįtikėtiną drąsą ir tai, kad po 1953-ųjų metų įvykių Sovietų Sąjungos Gulago sistemoje prasidėjo didelės permainos. Dabartinės Rusijos vadovai už tai negali jiems atleisti.

Šiandien šią knygą apie Vorkutą, 2013-ųjų rudenį išleistą Suomijoje, galės perskaityti ir lietuviai. Dėkoju už tai „Briedžio“ leidyklai ir vertėjai Aidai Krilavičienei. Knyga jau išversta į latvių, ukrainiečių ir estų kalbas.

2015 m. birželis, Jūrmala
Jukka Rislakki

Krūzmetra pastebi, kad ne tik antikomunistai aktyviai prisidėjo prie streiko. „Buvo ir jaunų, už drąsą apdovanotų Raudonosios armijos karininkų. Komunistų, buvusių Kremliaus, Kominterno, partinių darbuotojų... Vienas iš kalinių, senas komunistas, atėjo pas mane su džiaugsmo ašaromis akyse ir didžiudamasis parodė dukters nuotrauką, padarytą per Naujųjų metų šventę Kremliuje.

Streiko komiteto sekretorius Josipas Ripetskis aiškina:

Komitetas nerengė streiko, jis kilo gaivališkai, kaip politinių sąlygų ir drausmės palaikymo pasekmė. Lagerio vadovai visai sutriko, todėl streiko komitetas ėmėsi viskam vadovauti, siekdamas savo autoritetu užtvirtinti tvarką ir ramybę. Zoną buvo apėmęs jausmingas įkvėpimas ir suvokimas, kad atėjo lemtinga valanda. Žmonės tiesiog psichologiškai keitėsi.⁵⁰⁷

Atsakomasis smūgis

Lagerio vadovybė mėgino suduoti atsakomąjį smūgį – prevenciškai sulaukyti žmones. Sargybiniai užrakino viename barake būrelį vyrų – įtariamų aktyvistų, iš kurių dalis buvo paskelbė, kad atsisako dirbti. Panašu, kad tai įvyko liepos 26 d. Surinko apie trisdešimt vyrų, drauge buvo ir ką tik iš darbo parėjęs Skudra. Niekas nesuprato, kas dedasi. Vyrų nenumanė tapę vaidinimo artistais. Kiti kaliniai virto žiūrovais.

Visi laukė. Kažkas išgirdo gandą, kad viena pamaina šachtoje nepakluso sargybiniams ir atsisakė grįžti į zoną. Galų gale barake užrakintam būriui buvo liepta išeiti prie vartų, kur laukė vienos pamainos kaliniai.

Skudros grupė, visiems girdint, buvo šaukiama pavardėmis išsirikiuoti žygiui pagal vyresnumą, o tada imtasi veiksmų: ši kartą su sustiprinta karine sargyba, tad į kalinius nukrypo šautuvų ir automatų vamzdžiai. Sargybiniams vadovavo kapitonas. Ir tą kartą pasigirdo neįprastas įsakymas: *Konvoj, k boju!* („Sargyba, pasiruošti kovai!“).

Už pusės kilometro žygiuojantiems buvo liepta pasukti iš kelio, vedančio į šachtą ir sėstis tundroje ant žemės. Reikėjo laukti. Kažkuriam iš kalinių paklausus, ar juos veda sušaudyti, sargybiniai neatsakė, o liepė tylėti. Vis dėlto vienas iš jų tarė: „Istorija jus prisimins, apie jus dar bus rašoma.“

Susinervinus kai kuriems kaliniams susuko vidurius ir jie paprašė leisti išsitiušinti. Tai buvo uždrausta be išlygų: kelnes turėjo nusismaukti ten, kur stovi.

Visa tai pro lagerio tvorą stebėjo tirsta minia. Jie šitai matė, bet negirdėjo. Po poros valandų kaliniai, atsisakę išeiti iš šachtos, pražygiavo pro šalį – lagerio link. Žiūrovų minia už tvoros didėjo.

Prie tundroje tupinčio būrio priėjo karininkas, išsiėmė sulankstytą laikraštį, tarytum kažką paskaitė, o tada davė kelis įsakymus sargybiniams. Šie nuvarė kalinius tolyn, kažkur už horizonto. Minutėlę sustojo ir žemai pasilenkė, nes netoliese, 7-osios šachtos lageryje, pasigirdo pora šūvių. Matyt, ten kažkas bėgiojo.

Tai buvo bauginimas: tikriausiai tiems, kurie pasiliko 10-ajame lageryje, norėta sudaryti vaizdą, kad išvestiesiems ką tik perskaitytas griežtas nuosprendis. Vis dėlto to kalinių būrio nesusaudė, o nuvedė į nedidelį izoliuotą lagerį upės pakrantėje, kur buvo uždaryti aktyviausi ir pavojingiausi įvairių lagerio skyrių kaliniai, – iš viso apie šimtas vyrų. Ten jie buvo laikomi ne vieną savaitę.⁵⁰⁸

Pareigūnai vėliau pareiškė, kad liepos 26 d. pavyko suimti šnipų („agentūros“) nurodytus penkiasdešimt du aktyvistus ir uždaryti kitame lageryje. Pasak Krūzmetros, streikuotojus drąsino tai, kad išvesti kaliniai bent jau viešai nebuvo sušaudyti.

Po trijų savaitžių iš izoliuoto lagerio sugrįžęs kalinys štai ką papasakojo: „Su mumis ten elgėsi atsargiai kaip su kiaušiniais. Dirbti nereikėjo, valgyti gaudavom kaip visada, kiaušas dienas deginomės saulėje.“ Apklausos buvo trumpos ir dalykiškos.

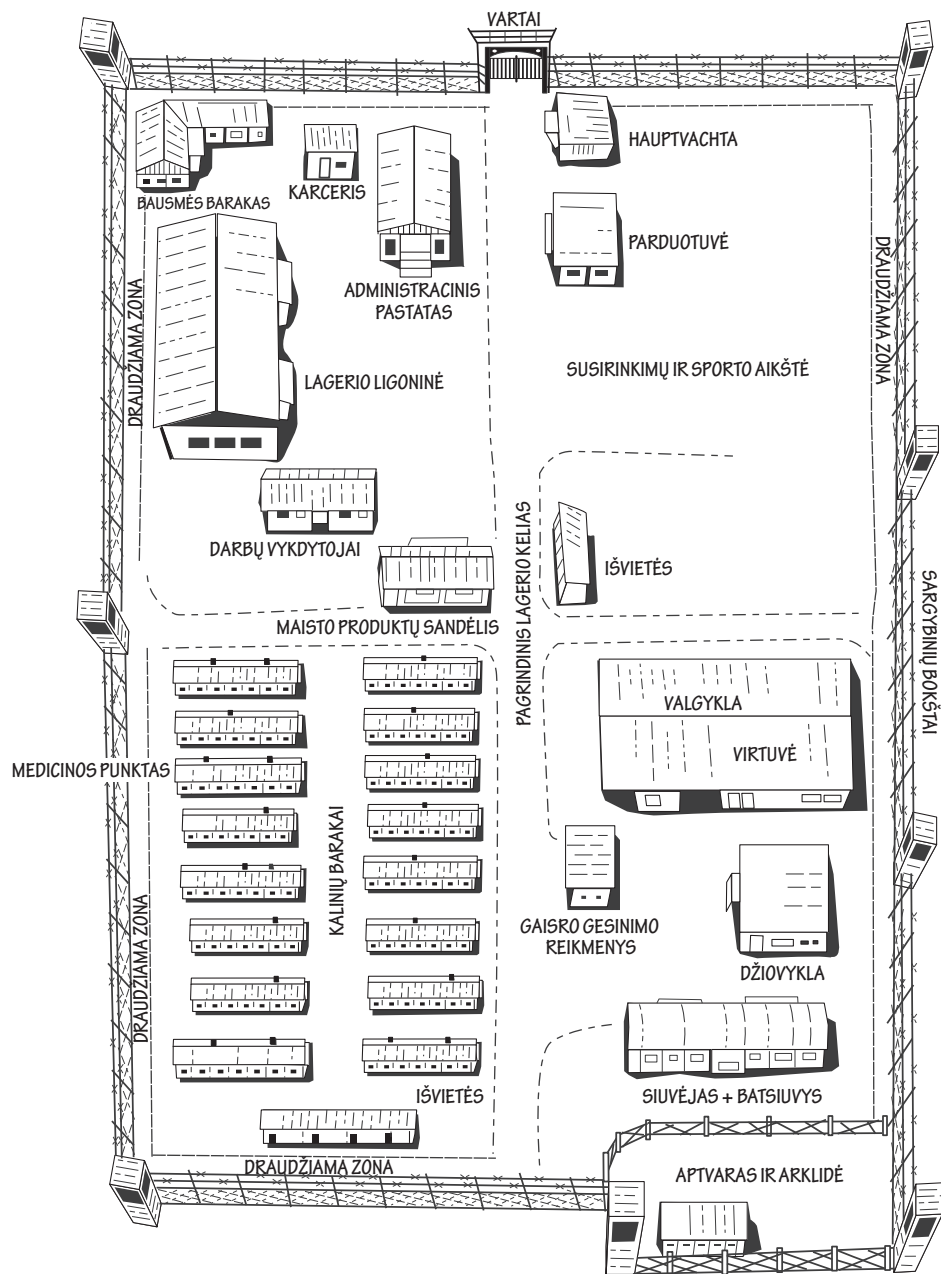
Išvadavimas iš karcerio

Liepos 26 d. 10-ajame lageryje iniciatyvą į savo rankas iš tiesų perėmė ventiliacijos ir šildymo centro brigados. Apie 400–500 vyrų būrys, daugiausia ukrainiečiai, patraukė vaduoti kalinių iš bausmės barako. Čia sustoję ėmė skelbti reikalavimus. Lagerio valdybos atstovai pranešė, kad vyrai bus išleisti į laisvę, kai vėl prasidės darbas. Jiems buvo atsakyta šauksmais: „Galas vergovei!“, „Šalin šitą valdžią ir jos kraugerius!“

Bucas pakvietė lagerio viršininką ir davė šiam dešimt minučių laiko: arba karininkai išleis į laisvę areštantus, arba tai padarys kaliniai. Kapitonas Golikovas iš pradžių prieštaravo, bet paskui, norėdamas sumažinti įtampą, liepė atidaryti duris. Tarp išleistųjų buvo Ripetskis, išrinktas streiko komiteto sekretorium. „Matyt, todėl, kad aš, vidurinės mokyklos mokytojas, mokėjau keletą kalbų ir buvau šiek tiek raštingas.“⁵⁰⁹

Imtasi ryžtingų veiksmų. Tarp kalinių atsirado aktyvistų, kurie pareiškė sudarysiantys streiko komitetą ir reikalaujantys susitikimo su vyriausybės atstovais. Naktį durų užrakinti neleido.

Nelegalią organizaciją šiame lageryje sudarė keturios grupės žmonių. Tai buvo ryšių grupė, kurią sudarė laisvieji darbininkai, mezgusi kontaktus su žmonėmis anapus lagerio ribų, politinė propagandos ir auklėjimo grupė, labiausiai orientuota į jaunus kalinius, ūkių grupė, kuri rūpinosi senyvų žmonių, invalidų ir ligonių

Priukios lagerio (29-oji šachta, 10-as lagerio skyrius) planas (pagal Horstą Šiulerį „Workuta. Erinnerung ohne Angst“). Lageris taip pat turėjo pirtį, vaistinę, kultūros baraką ir geriausių darbininkų garbės lentą. Šulinio ir vandentiekio nebuvo. Barakų stovėjo daugiau nei parodyta paveikslėlyje. Sargybinių barakas ir lagerio viršininko namas buvo anapus aptvaro, kaip ir kiaulidė.

maitinimu ir apranga ir karinė grupė, kurią sudarė buvę karininkai ir karinę tarnybą išėję kaliniai. Grupėms vadovavo ukrainiečiai.

Propagandos ir auklėjimo grupei priklausė „invalidai ir intelektualai“, kurie skaitė gaunamus laikraščius, ieškojo informacijos apie tai, ką skelbia užsienio radijo stotys, ruošė informacinius biuletenius apie padėtį Sovietų Sąjungoje ir užsienyje.⁵¹⁰

Lagerio valdyba, sargybiniai ir karininkai bei laisvieji darbininkai, kurie rūpinosi švara, šildymu ir valgio ruoša, be triukšmo buvo išvaryti iš lagerio, kur nė nemėgino grįžti. Į lagerį nutarta įleisti tik viršininką, ūkio ir sanitarinio skyriaus vadovus. Sargybiniams leista ateiti du kartus per dieną, patikrinti, šaukiant pavardėmis, ir suskaičiuoti. Kaliniai pažadėjo neiti į valdybos pastatą.

Lagerio vadovai atrodė išsigandę. Šito dar niekas nebuvo matęs. Žinomi *stukačiai* vietoj išleistų kalinių dėl pačių saugumo buvo uždaryti į karcerį ir kalinių sargyba juos saugojo. Politinius kalinius terorizavę kriminaliniai kaliniai buvo išvaryti jau anksčiau.⁵¹¹

Daiktai, tinkami naudoti kaip ginklai, ir darbo įrankiai buvo išgabenti iš lagerio, labai skubiai – ir krūvos popierių iš kontoros. Į zoną atvažiavo sunkvežimiais išvežti ir maisto produktų, bet kelią pastojų Bucas, kuris esą sušuko: „Draugai, neduosim nė gramo maisto – nei kariuomenei, nei sargybiniams!“⁵¹³ Mašina turėjo važiuoti atgal.

Pats Bucas pasakoja, kad jam užvis svarbiausiai buvo išvengti smurto. Susijaudinusiems kaliniams jis aiškino, kad kareiviai taip pat turi valgyti. Šiems pateikus raštišką įsakymą perduoti maisto produktus, Bucas sutiko duoti maisto trims dienoms.

Su sargybinais reikėjo kalbėti mandagiai. Pelnius paprastų kareivių simpatijas, šie gal nebūtų vykdę įsakymo šaudyti. Kaliniai sutiko ir toliau skalbti drabužius kareiviams, „kurių didžiuma buvo paprasti kaimo muzikai“. Tie žadėjo: „Niekada į jus nešaudysime.“ Bucas žinojo, jog šeši sargybiniai buvo suimti už tai, kad atsiskakė eiti prie kulkosvaidžių.⁵¹³

Vienas iš karininkų konfidencialiai pasakė, kad dauguma sargybinių supranta kalinius, todėl nuspręsta pakeisti visą įgulą. Per kilometrą nuo lagerio buvo nustatyta karinė gynybos linija, už jos tiesė dar viena. Nauji sargybiniai, atsiradę ketvirtą streiko dieną, nenorėjo kalbėtis su kaliniais.

Ryšiai su išoriniu pasauliu buvo nutraukti, ir lageris jau nebežinojo, kas dedasi už jo ribų. Vorkutoje šiandien pasakojama keista istorija: kai kurie 10-ojo lagerio kaliniai mėgino geležinkeliu eiti į Vorkutos miestą ir pranešti pasauliui apie streiką. Jeigu tai tiesa, jie tikriausiai ėjo nuo šachtos. Manoma, kad vyrai nežinojo apie kelių kilometrų geležinkelio linkį ir to, kad į miestą galima nukakti tiesiu keliu. Kareiviai spėjo juos sulaikyti.⁵¹⁴

Buvo sustiprinta bokštų sargyba, kareiviai už tvoros kasė griovius. Sklido kalbos, kad jiems skirta dvigubas kiekis šovinių. Bokštuose buvo matyti daugiau nei paprastai karininkų, kurie stebėjo lagerį.⁵¹⁵

Ukrainietis Ivanas Vilkosas pasakoja, kad kalinių karinė grupė planavo naktį užpulti sargybos bokštus. Atimti ginklus iš sargybinių, o paskui padaryti spragas spygliuotos vielos tvoroje. „Provokatorius išdavė planą.“ Kulkosvaidžiai iš bokštų buvo išnešti ir pastatyti maždaug per 30 metrų nuo tvoros, kai kurie – ant gretimų pastatų stogų.⁵¹⁶

Antra vertus, Borisas Kudriavcevas pasakoja, kad streiko komitetas uždraudė atimti iš kareivių ginklus. Pirmąją streiko dieną Bucas taip pat sulaukė įkarščio pagautus kalinius, kurie ketino užimti baumės baraką ir išleisti suimtuosius. Reikėjo saugotis ir nepakišti pareigūnams preteksto įsiveržti į lagerį ir panaudoti jėgą.⁵¹⁷

Valgyklos vadovas kaliniams pasakė, kad maisto produktų užteks bent dviem savaitėms. O Vilkosas prisimena, jog po inventorinio patikrinimo paaiškėjo, kad maisto produktų užteks mėnesiui, kiekvienam skiriant po 400 gramų duonos per dieną.⁵¹⁸ Kepykla, kurioje buvo kepama duona ne tik tam lageriui, toliau dirbo, vadovaujama kalinių.

Rūpintis drausme, tvarka ir veiklos vystymu išrinkta dvylikos vyrų vadovybė, kurią sudarė įvairių tautų atstovai. Porietis prisimena, kad joje buvo ir Einas Priukia. Vis dėlto šaltiniai nemini Priukios, šito nepatvirtina ir tyrinėtojai bei streiko komiteto nariai.

Šiandien Ukrainoje gyvenantis devyniasdešimt trejų metų Josipas Ripetskis sako, kad nei Priukia, nei koks kitas suomis komitetui nepriklausė. Vis dėlto jis priduria, kad komitetas kiekviename barake turėjo padėjėją, kuris rūpinosi ryšių palaikymu. Vėliau tiems, kurie liko gyvi, teko patirti žiaurius tardymus.⁵¹⁹ Tvarka rūpinosi ir barakų sargybiniai bei stebėtojai, kurie derino įvairių tautybių grupių tarpusavio prieštaravimus. Galbūt ir Priukia vykdė panašią užduotį.

Streiko komitetas

Michailas Bula (Mihail Bula) prisimena, kad streiko komitetas buvo įsteigtas jau liepos 20–21 d., o Vilkosas tvirtina, kad tai įvyko liepos 28 d. Vienas informatorius užfiksavo streiko politinį pasirengimą liepos 28 d., kai komitetas suformulavo provokacinį devizą *My za pravitelstvo – protiv partii Berija* („Mes už vyriausybę, prieš Berijos partiją“). Tada buvo agituojama „į negrįžti šachtą iki visiškos pergalės“⁵²⁰.

40-ajame barake, arba „kultūros barake“, vieną popietę susirinko (galimas daiktas, liepos 27-ąją) apie trisdešimt įvairių tautybių vyrų. Atėjo ir Bucas. Pasak Horsto Šiulerio, taip pat vienas estas ir vienas latvis. „Abu kaliniai iš Baltijos šalių daugiausia tylėjo, tik tai linkčiojo galvomis, parodydami, kad pritaria kitiems.“

Krūzmetra prisimena, kad streiko vykdomojoje grupėje buvo lenkų, ukrainiečių, vengrų ir vokiečių. Visi komiteto nariai turėjo būti pasiruošę suėmimui.

Streiko komiteto vadovu tapo Edvardas Bucas. Paauglystėje jis dalyvavo pasipriešinime ir porą metų sėdėjo vokiečių kalėjime. Paskui įsijungė į antikomunistinę kovą. Lagerio saugumo tarnybos kartoteka rodo, kad jis priklausė „teroristų grupei AK“. Kitaip tariant, Armijos Krajovos – Krašto armijos, lenkų ginkluoto pasipriešinimo judėjimui nacių okupacijos metu.

Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba buvo pakeitusi Bucos „sunkiausią bausmę“ arba mirties nuosprendį į dvidešimtį metų katorgos ar priverčiamųjų darbų. Bucas puikiai prisitaikė prie lagerio gyvenimo ir užmezgė platų ryšių tinklą. Iš pradžių gudrus vaikas iškilo kaip „kontrabandininkas“, kitaip tariant, nelegaliai į lagerį ir iš jo gabendamas prekes – tabaką ir alkoholį, pelnydamas pinigų bei maisto produktų ir užmegzdamas naudingų ryšių.

Istorija, kad jis kitados dirbo puikaus Vienos viešbučio virtuvėje, padėjo jam tapti virėju viename lageryje, kur, kaip pats sakė, ėmėsi organizuoti pagrindinį pasipriešinimo judėjimą. Sykiu uoliai planavo pabėgimą. 1951 m. Bucas atsižadėjo sąlyginai gero gyvenimo ir pasirūpino, kad jį perkeltų į 29-osios šachtos lagerį, nes manė, kad to lagerio „revoliucinis potencialas“ geresnis.⁵²¹ Iš pradžių ten irgi tapo virėju, ir taip pat ėmėsi „kurmio darbo“.

Bucas pasakojo siekęs 1952 m. žiemą surengti kalinių ginkluotą sukilimą Vorkutoje. Jis turėjo prasidėti per pūgą, 29-osios šachtos lageryje, jo lentpjūvėje, prieš tai nuginklavus sargybą, sušaudžius *stukačius*, nutraukus telefono ir

Streiko vadovas Edvardas Bucas po teismo Vorkutos 62-ajame lageryje. Jam davė specialius drabužius ir kepurę, kad pašaliniai nesuprastų, kokiomis baisiomis sąlygomis gyvena kaliniai.

geležinkelio ryšius. Kaliniai turėjo traukiniu pasiekti Vorkutos miestą. Bucas sva-jojo užgrobti lėktuvą, nuskristi į Špicbergeną ir prašyti Vakarų šalių pagalbos.⁵²²

Kartoteka liudija, kad Bucas šiame lageryje buvo „vad. vietinio komiteto“ pir-mininkas, nuo liepos 26 d. vadovavo „kontrrevoliuciniam sabotazui ir masiniams neramumams“, nepakluso lagerio vadovybei ir skleidė tarp kalinių provokacinius gandus.⁵²³

Savo pavaduotoju Bucas paskyrė kitą lenką – Viktorą Ignatovičių, o lagerio sau-gumo vadovu ir rusų atstovu – leningradietį Valentiną Vinogradovą, buvusį kari-ninką. Vinogradovo motina buvo docentė, dirbo universitete, tėvą – CK pareigū-ną – nužudė rusų valstiečiai. Vinogradovas pasakoja, kad lagerį pradėta saugoti griežčiau jau prasidėjus 7-osios šachtos streikui, o kai prie streiko prisijungė 10-as lageris, kareivių radosi dvigubai daugiau.

Vinogradovas sumanė aplink lagerį pažymėti „tabu zoną“ – saugią teritoriją. Linija ant žemės buvo nubrėžta kalkėmis, visur per šešis metrus nuo tvoros, o prie vartų – maždaug per 30 metrų, kad kaliniai net netyčia neižengtų į teritoriją, kur sargybiniai buvo leidžiama šaudyti.⁵²⁴

Iš saugumo tarnybos kartotekos matyti, kad Vinogradovas gimęs 1935 m., ki-taip tariant, tada buvo tik septyniolikos ar aštuoniolikos metų. Jis buvo nuveikęs tiek daug, kiek pagal amžių negalėjo nuveikti: iš pradžių buvo nuteistas dešimčiai metų už spekuliaciją maisto produktais, o greitai ir dvidešimt penkeriems už tai, kad tarnavo Vokietijos kariuomenėje ir žvalgyboje, ir dar tapo amerikiečių šnipu! 1947 m. jis buvo pabėgęs iš darbo lagerio, o sugautas peiliu sužeidė paieškos gru-pės vadą.

Ignatovičius taip pat buvo jaunas, o jo „nuodėmė“ Sovietų Sąjunga laikė pri-klausymą lenkų Armijai Krajovai.

Trisdešimt trejų metų Josipas Ripetskis buvo mokytojos ir ukrainiečių šventiko sūnus. Ripetskis buvo nuteistas penkiolikai metų už tai, kad priklausė organizaci-jai OUN, „skaitė kontrrevoliucinę nacionalistinę literatūrą“ ir už tai, kad vokiečių fronte dirbo vertėju. Vorkutoje dirbo lagerio medicinos punkte felčeriu.⁵²⁶

Kartą būrelis kalinių rusui A. Poletajevui, kurį žinojo esant aktyvų informa-torių, užnėrė ant kaklo kilpą, bet atskubėjo Bucas ir išgelbėjo *stukačiaus* gyvybę. Šis, kupinas dėkingumo, ašarodamas ir atsiprašinėdamas paliko lagerį. Tas pats Poletajevas po kelių dienų, per saugumo tarnybos apklausas, atskleidė streiko ko-miteto sudėtį, pasakydamas penkiolikos vyrų, „svarbiausių kontrrevoliucinio sa-botažo organizatorių ir vadovų“, pavardes⁵²⁷:

Bucas, Ignatovičius, Ripetskis ir Vinogradovas, rusas juristas Fiodoras Finogenovas, ukrainietis batsiuovys Vasilijus Grigorčukas, ukrainietis mokytojas ir policininkas Vasilis Gukas, lenkas Lechas Kožukovskis (Lech Kożuchowski), ukrainietis Vladimiras Maljušenko, armėnas Akopas Nersesjanas (Akop

Neresjan), latvis Voldemaras Rozenbergas (Voldemārs Rozenbergs), rusas Grigorijus Čerkasovas, ukrainietis Vasilijus Zajacas, Jevgenijus Gaueris (tikriaus-iai Haueris), Kamyšovas (V. Kamašovas). Dviejų pastarųjų tautybės nežinomos.

Liaudies mokyklą išėjęs Bucas nepasitikėjo „inteligencija“, nesidžiaugė viešu streiko komiteto kūrimu. Jis pats troško tapti pagrindinio pasipriešinimo lyderiu ir visuose barakuose turėjo „agentų“, kurie jam viską raportuodavo. Bucas perspė-jo streiko komiteto narius, kad tie vėliau kentės ir gailės dėl savo aktyvumo. „Vis dėlto jie norėjo būti didvyriais, veikti ir derėtis dėl visko, kas įmanoma,– rašo jis, – daug tuščių kalbų – nieko verta ir neveiksminga grupė.“ Bucas tvirtina negalėjęs atsisakyti vadovauti komitetui, nes buvo vienbalsiai išrinktas.⁵²⁸

Finogenovas buvo mokėsis teisės ir vokiečių okupuotame Minske, kaip civili-nio teismo narys keliems kalinamiesiems skyręs po 2–5 mėnesius kalėjimo! Jam teismas skyrė dvidešimt penkerių metų bausmę, kuri buvo pakeista į dešimties. Finogenovas pateikė keturis malonės prašymus, bet tuščiai. Grigorčukas, kaip rodo saugumo tarnybos kartoteka, buvo ukrainietiškos UPA organizacijos narys ir dalyvavo apiplėšiant alkoholio gamyklą.⁵²⁹

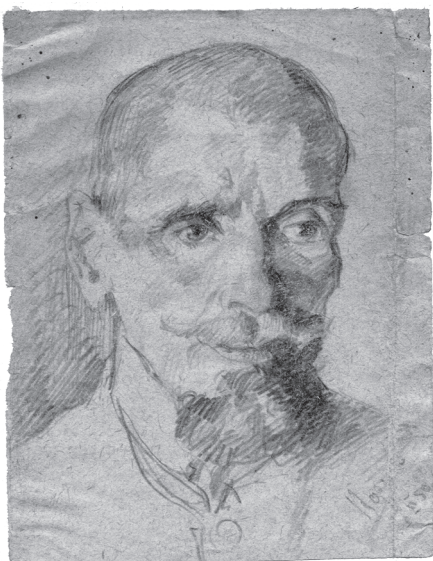
Maljušenko buvo studentas, „nusistatęs prieš sovietų valdžią“ ir „vykdė anti-sovietinę agitaciją“ Ukrainoje. Už tai gavo dvidešimt penkerių metų bausmę. Sunkinanti aplinkybė buvo ta, kad jis, pasak informatorių, kilus karui, ketino per-eiti į priešą arba JAV pusę.⁵³⁰ Zajacas tarnavo Vokietijos policijoje, prisijungė prie OUN organizacijos ir parūpino „banditams“ drabužių bei maisto produktų.

Pasak vieno informatoriaus, komitetui priklausė ir žydas Jevgenijus Goldovskis, kuris „sugalvojo“ politizuoti streiką priešišku Berijai. Pasak informatoriaus, Goldovskis, norėdamas „diskredituoti generolą Maslenikovą“, paskleidė gandą, kad jis žinomas kaip Berijai artimas žmogus.

Bent jau KGB generolas Anatolijus Sudoplatovas prisimena, kad Maslenikovas iš tikrųjų buvo vienas iš artimiausių Berijos padėjėjų. Antra vertus, Maslenikovo nebuvo tarp 1953 m. suimtų penkiasdešimties „Berijos parankinių“⁵³¹.

Beveik visi šie žmonės buvo atvežti į lagerį 1951-aisiais, kaip, beje, ir Priukia. Bent penki iš jų buvo nuteisti dvidešimt penkeriems metams. Kiek žinoma, iš šių penkiolikos jauniausias buvo dvidešimt vienerių metų – Maljušenko (arba Vinogradovas), o vyriausias – keturiasdešimt vienerių – Nersesianas.

Rusas Borisas Kudriavcevas, kuris laikė save kazoku, tvirtino taip pat buvęs la-gerio streiko komiteto narys. Kažkada, suimtas Gestapo, jis pabėgo, įsijungė į pa-sipriešinimo judėjimą, o paskui Vienos sovietų okupacinėje zonoje buvo sučiup-tas, tardomas ir kankinamas sovietų kontržvalgybos SMERŠ. (Galiausiai jis pripa-žino iš piršto laužtą kaltinimą, kad buvo „vlasovininkas“⁵³².) Kudriavcevas, pakliu-vęs į sovietų lagerį, mėgino pabėgti, buvo nuteistas dvidešimt penkeriems metams ir iš Steplago perkeltas į Rečlagą.

1950 m. nežinomo politinio kalinio pieštas kpt. Afanasijaus Kazano portretas. Afanasijus Kazanas – nepriklausomos Lietuvos kariuomenės kapitonas ir ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo dalyvis. 1953 m. Vorkutos (Rečlago) sukilimo organizacinio komiteto narys. Žuvo 1953 m. liepos 26 d., malšinant sukilimą. Iš LGGRTC Genocido aukų muziejaus rinkinių.

Bucas labai vertino vieno „inteligencijos“ nario lietuvio, buvusio kapitono Afanasijaus Kazano pagalbą. Kazanas dalyvavo abiejuose pasauliniuose karuose, Antrajame – kaip policijos karininkas, o per streiką ėmėsi „tvarkos“ palaikymo tarp kalinių iš Baltijos šalių. Reikšminga buvo ir Buce draugo lenko Edmundo Grešaniko (Edmund Greczanik), kuriam kalėti buvo likę vieni metai, veikla tramdant kalinius.⁵³³

Ripetskio sąrašas gerokai skiriasi nuo informatorių, bet atrodo, kad jis prisimena ne visus. Stebina ir tai, kad jo sąrašė nėra Ignatovičiaus. Pasak Ripetskio⁵³⁴ komitetui priklausė jis pats, Bucas ir Grešanikas, kuris buvo jo patikėtinis, vokietis verslininkas Alfredas Grotas, (Alfred Groth), ukrainiečiai Maljušenko, Zajacas ir Fiodoras Volkovas, udmurtas Tambovcevas, Vinogradovas, „kažkoks lietuvis bei keletas kitų“. Kudriavcevas, pasak jo, komitetui nepriklausė, bet per streiką veikė labai aktyviai, kaip ir Kamyšovas. Goldovskio Ripetskis neprisimena.

Taisyklės ir reikalavimų sąrašas

Kudriavcevas pasakoja, kad streiko komitetas uždraudė eiti į darbą visiems, išskyrus tuos, kurie rūpinosi, kad šachtos neužlietų vanduo ir neįvyktų sprogimas. Antra vertus, ateiti į lagerį be komiteto leidimo nebuvo galima niekam – nė vienam karininkui, kareiviui ar civiliui, visiems kaliniams buvo uždrausta šnekėtis su pašaliniais ir atsakinėti į klausimus. Derėtis nutarta tik su Maskvos komisija.⁵³⁵

Kaip buvo sakoma vėliau, įsigaliojo „36 valandų autonomija“.⁵³⁶

Virtuvėje, kepykloje ir maisto produktų sandėlyje pora ar trejetas skirtingų tautybių budėtojų privalėjo stebėti, ar maistas dalijamas po lygiai: kiekvienam turėjo tekti minimumas, t. y. 250 g duonos. Košės norma buvo sumažinta dviem

trečdaliais. Virėjai taip pat negaudavo daugiau nei kiti. Laikinei lagerio ūkio skyriaus viršininkui buvo leidžiama kas antrą dieną atsivežti maisto produktų iš kitur.⁵³⁷

Lagerio parduotuvėje maisto produktus kaliniams parduodavo, bet pinigai buvo atiduodami lagerio viršininkui. Virtuvės atliekomis nupenėtos kiaulės buvo paskerstos. Todėl iš kitų streikuojančių lagerių kiaules iš karto išveždavo.⁵³⁸

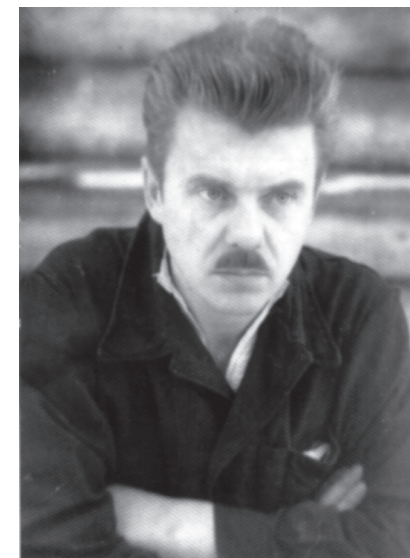
Paprastai kaliniai valgydavo „už talonus“, o porcijas nustatydavo pagal trijų dienų darbo rezultatus. „Tad liepos 26-ąją dar maisto užteko, – pasakoja Ėriksonas. – Jau atrodė, kad gyventi gera. Oras buvo gražus, saulė švietė iki vėlaus vakaro.“

Streiko komiteto pirmasis susirinkimas truko iki paryčių, jo metu buvo suformuluoti reikalavimai lagerio valdybai ir Maskvos atstovams. Be to, buvo surinkta MVD piktnaudžiavimo pavyzdžių. Popieriaus prisiplėšta nuo maišų ir paleista kaliniams per rankas. Antrojo lagerio pavyzdžiu buvo sudarytas šešiolikos punktų dokumentas. Vis dėlto nuspręsta į Maskvą nusiųsti ir savo laišką.⁵³⁹

Minimalūs reikalavimai iš pradžių buvo pateikti MVD lagerio valdybai, kuri greitai atsakė, kad „imperialistų *batrakams* nieko nežada, priešingai – visus bus galima net ir sušaudyti“.⁵⁴⁰

Kaliniai reikalavo: 1) pakviesti vyriausybės komisiją ištirti lagerio vadovybės neteisėtus veiksmus ir savavaldžiavimą, peržiūrėti bylas; 2) neriboti teisės rašyti artimiesiems; 3) nuimti nuo barakų langų grotas, nerakinti durų, išardyti spygliuotos vielos tvorą; 4) nuardyti nuo drabužių numerius; 5) sutramdyti sargybinių savivalę, tris žiauriausius sargybinius perkelti į kitą lagerį; 6) pagerinti maisto tiekimą. Kaliniai paskelbė grįšiantys į darbą su sąlyga, kad streikininkai nebus baudžiami. Su Rečlago vadovybe jie sakė nesiderėsią.⁵⁴¹

Kai kurie buvę kaliniai pasakoja pasisiūlę dirbti Vorkutoje savanoriškai ir net veltui dar dvejus metus, jeigu jiems leis pranešti artimiesiems, kur jie, ir bus pažadėta laisvė.⁵⁴²

Politinis kalinys Stasys Ignatavičius – vienas iš 1953 m. liepos mėn. Ajač Jagos (Rečlago) šachtose prasidėjusio streiko ir sukilimo organizatorių ir vadovų. Nuteistas mirties bausme. Mirties bausmė pakeista į 25 metų lagerio. 1955 m. – visų Vorkutos lagerių streiko organizacinio komiteto pirmininkas. Po streiko numalšinimo išvežtas į Taišetą. Vichorevka, 62-asis lageris, Irkutsko sr. Po katorgos grįžo į Lietuvą. Iš LGGRTC Genocido aukų muziejaus rinkinių.

Maskvos komisijai nutarta įteikti reikalavimų sąrašą, kad ši perduotų Centro komiteto prezidiumui (politbiurui), ir jiems įvykdyti skirti ne daugiau kaip du mėnesiai. Bucas kaliniams patarė nereikalauti pernelyg radikalių pakeitimų, sakė, kad reikia duoti daugiau laiko, nes valstybė negali akimirksniu prarasti kalinių darbo jėgos. Kiti lenkai taip pat pabrėžė, kad reikia būti atsargiems, esą, tai „socialinis streikas, o ne politinis“. Įtarimai antisovietizmu paskatins smurtą kalinių atžvilgiu.⁵⁴³

Dokumentas parengtas liepos 30 d.⁵⁴⁴ Sutarta pavyzdžiui, dėl šių dalykų:

Kalinius, kurie nebuvo Sovietų Sąjungos piliečiai iki 1939 m. rugsėjo 1 dienos, reikia išleisti į laisvę, kad jie grįžtų namo; nuosprendžiai nėsčioms moterims turi būti atšaukti; suimti nepilnamečiai ir vyresni kaip šešiasdešimties metų turi būti išleisti į laisvę; visuose Sovietų Sąjungos lageriuose turi būti nuimtos grotos, spygnos ir kalinių numeriai. Be to, buvo reikalaujama reformų dėl teisės susirašinėti, pagal tam tikrą sistemą sutrumpinti bausmes ir išleisti į laisvę ilgai kalinčius asmenis.

Aptarus praktinius dalykus nuspręsta, kad kiekvienas barakas pats atsakingas už tvarką. Sutarta nuostatų nepažeidinėti ir su sargybiniais nesiginčyti. Vykdomoji grupė uždraudė bet kokias provokacijas, pavyzdžiui, keršto veiksmus ir plėšikavimą, nesudarant galimybių įsikišti kariškiams. Paskirti sargybiniai dieną naktį privalės saugoti, kad niekas neprieitų per arti tvoros ir vartų. Sargyba vaikščios aplinkui ir žiūrės tvarkos. Kai kurie vyrai ėmėsi užduoties stebėti kareivius. O stebėtojai buvo fotografuojami iš už tvoros – galimas daiktas, gąsdinant vėlesnėmis priemonėmis.

Bucas visur vaikščiojo su asmens sargybiniais. Buvo gauta žinių, kad MVD rengiasi jį nužudyti. Lageryje jį visada supo aukštesnio ūgio kaliniai, kad iš šalies jį būtų sunku pastebėti.⁵⁴⁵

Liepos 27-osios rytą⁵⁴⁶ po ilgo posėdžio streiko komitetas sušaukė visus kalinius į futbolo aikštę. Susirinkimas patvirtino nutarimą, kad komitetas atstovaus kaliniams. Bucas paskelbė, kad kaliniai pasiekė moralinę pergalę, kurią dabar reikės apginti. Kaliniai iš bausmės barako buvo išleisti, maisto produktų išvežti iš lagerio neleista, suformuluotas reikalavimas kviesti komisiją iš Maskvos. Nutarta tų pasiekimų nesunaikinti spontaniškais veiksmais.⁵⁴⁷

Streiko komitetas vėl susirinko į posėdį, kuriame, išklausus rusų kalinių juristų patarimų, buvo parengti „reikalavimai Maskvai“. Dokumentą reikėjo surašyti išmintingai – taip, kad būtų paveikus, antra vertus, neskatintų keršto. Žiūrėta, kad streikininkų nebūtų galima apkaltinti antisovietišku. Streikas buvo politizuotas, ir jau niekas nieko neprašė, o kėlė reikalavimus. Kaliniai reikalavo: 1) atsisaikyti stalinistinės teismų praktikos; 2) atskleisti visą represijų vaizdą; 3) nutraukti savivalę, kankinimus ir prievartą; 4) anuliuoti bausmes ar bent jau peržiūrėti

nuosprendžius; 5) išleisti iš lagerio į laisvę kalinius užsieniečius.⁵⁴⁸ Kalbant apie užsieniečius, turėta mintyje 1939-ųjų Sovietų Sąjungos sienas, todėl, pavyzdžiui, kaliniai iš Baltijos šalių priskirti prie užsieniečių.

Ilgokas laiškas Maskvai vis dėlto buvo užbaigtas tik trimis konkrečiais reikalavimais: išleisti į laisvę politinius kalinius, leisti užsieniečiams grįžti namo ir užtikrinti, kad streikininkai nesulauks bausmės. Griežto tono laiške buvo labai ryškus nusistatymas prieš Beriją.⁵⁴⁹

Tikslai turėjo būti realistiniai, bet ukrainiečiai nacionalistai iš pradžių išdėstė tokius pompastiškus lozungus arba šūkius:

*Šiandien mes kovojame už nepriklausomą Ukrainą, – už kviečius, kuriuos ryja kraugeriai; mes nepripažįstame jokios sovietų vyriausybės ir atsisakome dirbti, nes trokštame gyventi nepriklausomi, o ne dirbti parazitams kraugeriams. Mes čia ne vieni, mūsų 20 milijonų, kraugeriai mūsų visų neišžudys, o pasiryžę kovoti iš visų jėgų; mes iki galo kausimės vienas už visus, visi už vieną.*⁵⁵⁰

Lagerio saugumo tarnyba greitai užrašė informatorių pasakojimus, kad ir Ripetskis prisidėjo rašant Aukščiausiajai Tarybai „prašymą“, kuriame buvo keliami kontrrevoliuciniai „reikalavimai“ ir kuris buvo perduotas komisijai iš Maskvos. Be to, buvo papasakota, kad Ripetskis aktyviai vadovavo kontrrevoliuciniam sabotažui, ragino kalinius nedirbti ir nepakluso lagerio vadovybei.

Su vietine Gulago valdyba, kuriai vadovavo Derevianko, vykdomoji grupė nutarė nesiderėti. Iš Maskvos turėjo atvykti Centro komiteto arba vyriausybės atstovai. Vyriausybei kaliniai buvo lojalūs, nes manė, kad ją nuo „berijininkų“ skiria nesutaikomi prieštaravimai.

„Diena praėjo ramiai. Pasirengta puolimui, – į lagerį įsiveržę kareiviai, būtų susidūrę su gyva mūro siena, – pasakoja Ripetskis.“⁵⁵¹ Ant vieno barako stogo radosi užrašas didelėm raidėm *Svoboda!* Manyta, kad jį galėtų pamatyti aukštai skrendantys lėktuvai.⁵⁵²

Iškilo ir prieštaravimų. Buvo nutarta nereikalauti laisvės plačiąja prasme. Pasirinkti lozungai – „Mums laisvė – Tėvynei anglis“ ir „Laisvė – mums, šalin stalininę vergovę!“ Kaliniai baltom raidėm juos užrašė ant stogų. Bucas pasakoją parinkęs ir citatų iš Puškino ir Majakovskio. Ant ligoninės stogo buvo užkeltos iš faneros išpjauštos raidės: „Slava Malenkovu, Vorošilovu!“ T. y. garbė šiems dviem Stalino pasekėjams.⁵⁵³

Jauni žmonės veikė aktyviausiai. O paklausę pagyvenusių draugų patarimų, išgirsdavo atsakymą: „Palikite mus ramybėje, mes turime šeimas!“ Tie, kuriems jau nedaug buvo likę kalėti, taip pat nenorėjo streikuoti. Jiems leista nusišalinti.

Ukrainietis brigadininkas turėjo nusišalinti prieš savo valią, nes buvo likę kalėti pusė metų. Ir dar apie šimtas kalinių nusišalino.⁵⁵⁴

Įtampa augo, nes TETS'o, t. y. šiluminės jėgainės teritorijoje, buvo girdėti šūviai. Pasklido gandai, kad ten sušaudyti streikuotojai. Taip pat kalbėta, kad trečiajame lageryje kareiviai nepakluso įsakymui šaudyti ir kažkoks karininkas pats šaudė į protestuojančius.

Prisimenama, kad trečią streiko dieną vadovybė vėl surengė savotišką spektaklį už lagerio tvoros. Kareiviams stovint sargyboje per garsiakalbius buvo paskelbta: „Pasaulinio imperializmo liokajai! Nesitikėkite laisvės! Mes sutraiškysime jus visus!“ Tai sėjo baimę, antra vertus, ir stiprino susitelkimą.⁵⁵⁵

Kaliniai manė galį paveikti kareivius, ir sugalvojo atsakomųjų lozungų. Ant barako sienos, kad kareiviai matytų, parašė ir tokius žodžius: „Palaikome laisvę ir tautų tarpusavio draugystę.“

Bucas ir Ripetskis perdavė sargybai paskutinius streiko komiteto reikalavimus. Kaliniai uoliau rengėsi susirėmimui. Sklido kalbos, kad amerikiečiai Korėjoje pradėjo puolimą ir kad karas gali pasiekti Sovietų Sąjungą. Tai būtų buvę naudinga sukilėliams. „Po poros dienų sužinojome, kad Korėjos karas pasibaigė“, – sako Janis Zylė.

Pilietis generolas

Greitai (liepos 26-ąją ar kitą dieną) į lagerį, lydimas adjutanto, atvyko generolas leitenantas Derevianko su dailiai gulinčia uniforma.⁵⁵⁶ Ignatovičius priėjo prie vartų ir pranešė, kad kaliniai pasirengę. Derevianko įžengus pro vartus, Bucas davė ženklą ir kaliniai pratrūko audringai ploti. Generolą toks sutikimas, be abejonės, sujaudino.

Derevianko pasakė trumpą kalbą, kurią pradėjo kreipiniu „piliečiai!“ ir sukėlė pašaipų juoką. Derevianko sakė nustebęs, kad kaip tik šachtoje Nr. 29, kuri visada dirbo geriausiai, išstis pamainos nutraukė gamybą. „Kam jūs viskuo rizikuojate? Jūs nebebūsate rekordininkai.“

„Pone generole!– sušuko jam vienas iš kalinių. – Šitai vyksta ne dėl poros tonų anglies ir ne dėl to, ar įvykdysime normas. O dėl milijono viltį praradusių žmonių, su kuriais buvo neteisingai pasielgta. Dėl mūsų gyvenimo. Nemanyskite, kad pradėsime dirbti neišsiaiškinę, koks likimas mūsų laukia!“⁵⁵⁷

Derevianko mėgino kaliniams paaiškinti, kad tai ne streikas, kaip jie sako, o kolektyvinis atsisakymas dirbti. „Koks skirtumas?!“ – šaukė jam kaliniai.

Generolas tęsė: „Na, gerai! Galbūt jūsų skundai pagrįsti!“ Kaliniai turėjo teisę skųstis, tad generolas pažadėjo, kad viskas bus ištirta. Bet pridūrė: „Būkite protinigi ir tuoj pat eikite dirbti! Mūsų tėvynei reikia anglies.“

„Pirmiausia liepsiu neberakinti barakų, nuimti nuo langų grotas, o nuo drabužių nuardyti numerius. Matote, kad jus suprantame.“

Derevianko pridūrė, kad kiekvienas gali kalbėti tik už save. „Kolektyviniai pasirodymai griežtai draudžiami! Tiesą sakant, turėjau su jumis visai kitaip kalbėti!“

„Kraugerys!“ – sušuko kažkas iš minios.

„Neįžeidinėk, nes kitaip su tavim elgsimės!“ Kažkas dar sušuko: „Jūs, prakeikti niekšai, per tris dešimtmečius iščiulpėte daugiau kraujo, negu Romanovai per tris šimtmečius!“⁵⁵⁸

Generolui buvo sunku suvaldyti pyktį. Jis sušuko: „Ko jūs keikiatės? Aš su jumis kalbėdamas nesikeikiu. Jeigu norim kalbėtis, galim kalbėtis, bet *požaluista*, ne padugnių kalba.“ Kaliniai atsakė nenorį su juo kalbėtis.

Šnipų atskaitos liudija, kad kai kurie kaliniai išleido su generolu į karštą ginčą, vienas iš jų – keturiasdešimt aštuonerių verslininkas austras Karlas Šmidas (jam tebuvo likusios vos kelios gyvenimo dienos). Pasak Šmido, sovietų vyriausybė su kaliniais elgėsi neteisingai. Jis pareiškė, kaip ir kiti, esąs „nepagrįstai suimtas.“ Drebedamas ir verkdamas į priekį išėjo rumunas ir pasakė 1942 m. pakliuvęs į rusų nelaisvę, per klaidą buvęs nuteistas dvidešimt penkeriems metams vietoj kito vyro ir lageryje kalintis jau vienuolika metų.⁵⁵⁹

Generolas patarė tokiems kaliniams rašyti skundus. „Ir man galite juos teikti, jei jau esu čia.“

„Kur buvote tada, kai mums kaulus traiškė?“ – paklausė kažkas iš minios.⁵⁶⁰

Bucas, kuris stovėjo pirmoje eilėje, pasakė, kad skundų buvo parašyta daug ir tuščiai ir kad dabar kaliniai laukia tik komisijos iš Maskvos. Derevianko pažadėjo telegrafuoti į Maskvą. Bucas atsisuko į kalinius: „Gana tauškalų! Grįžkite į barakus, draugai. Daugiau melagysčių neklausysim!“

Pasak Šiulerio ir Jūrio Kindelio (Jūri Kindel), duonos davinyš paskui buvo sumažintas nuo 400 g iki 250 g, o 150 g košės – iki 100 gramų.

Pasakojama, kad lageryje taip pat apsilankė komisija iš Komijos sostinės Syktyvkaro ir paklausė, ar kaliniai eis dirbti. Buvo atsakyta: „Eisim, kai atgausim žmogišką orumą.“

Streiko komitetas vėl reikalavo tiesioginių derybų su aukštais vyriausybės ir partijos atstovais.